

Т. А. Трачук,
канд. філол. наук

УДК 007: 304: 070: 001.8 (477) "19"

Загальний погляд на розвиток українського журналістикознавства протягом 2000-х років

У статті визначено особливості та основні напрями розвитку журналістикознавчих досліджень в Україні протягом першого десятиліття XXI століття.

Ключові слова: журналістикознавчі дослідження, розвиток, теорія та історія журналістики, мас-медіа.

Після проголошення у 1991 році незалежності України вітчизняні мас-медіа та журналістикознавство відійшли від радянсько-комуністичного трактування дійсності і стали на рейки національно-демократичного спрямування.

Упродовж 90-х років минулого століття було проведено великий масив наукових досліджень історії, теорії і практики української журналістики на нових, принципово відмінних від марксистсько-ленінських методологічних та ідейних засадах, в основі яких лежать загальнолюдські демократичні цінності.

Учені-журналістикознавці відкрили нові сторінки української періодики різних часів, узялися вивчати пресу УНР та ЗУНР, ОУН УПА, таборів та діаспорні видання, на загальноукраїнських науково-практичних конференціях обговорювали проблему концептуального переосмислення історії української журналістики та шляхи подальшого її розвитку. Цим темам присвятили чимало монографій і статей.

При Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України почав діяти спеціалізований заклад із вивчення історії журналістики – Науково-дослідний центр (НДЦ) періодики, який видав десятки найменувань журналістикознавчої літератури.

Набула стрімкого розвитку журналістська освіта, її було запроваджено у десятках вишів України. А в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка на базі колишнього факультету почав працювати потужний в організаційному, навчальному та науковому потенціалі Інститут журналістики. Кожна з його кафедр, як і факультети журналістики інших українських університетів, запровадили випуск спеціалізованих наукових журналів, збірників, альманахів.

За ці роки в Україні було захищено близько шести десятків дисертаційних досліджень із журналістики, вийшли сотні монографій, підручників, навчальних посібників, підготовлених як корифеями українського журналістикознавства, так і молодими науковцями.

У цей період не тільки поглиблюється вивчення історії та теорії українських ЗМІ, аналізуються здобутки науки про журналістику, а й започатковуються кілька нових напрямів наукових досліджень у журналістикознавстві: соціологія журналістики, рекламна діяльність, теорія і практика паблік рилейшнз, міжнародна журналістика в контексті міжнародних відносин і геополітики, сучасна теорія і практика телебачення та радіомовлення, менеджмент ЗМІ, новітні медіа та онлайн журналістика, мультимедійні журналістські проекти тощо.

У 2000 рр. науковий пошук українських журналістикознавців набув ще стрімкішого розвитку. Лише дисертаційних досліджень було захищено близько двохсот. Це у три з половиною рази більше від того, що було у попередньому десятилітті. За даними Науково-методичної комісії з журналістики Міністерства освіти та науки, у 2011 році в нашій державі вже існувало близько 70 осередків, які згідно з державним ліцензуванням та акредитацією ведуть підготовку фахівців за професійним спрямуванням «Журналістика» [1].

Чимало викладачів-науковців цих навчальних закладів прилучилося до вивчення питань минулого, сьогодення та перспектив друкованих та електронних мас-медіа.

Більш системною, організаційно чіткішою стала ця робота після того, як українська школа журналістикознавства та теорії масової комунікації була затверджена вченою радою Київського національного університету імені Та-

раса Шевченка і внесена у перелік наукових шкіл (2000 р.). Це стало можливим завдяки досягненням науковців Інституту журналістики та, зокрема, організаторській наполегливості його директора В. Різун.

Завданням наукової школи журналістикознавства було визначено: планування наукових досліджень, видання монографій, наукових журналів, які репрезентували б наукову школу; створення єдиної поняттєво-термінологічної системи та стандартів її функціонування; розробка історії української науки про журналістику.

У журналістикознавчих дослідженнях, як зазначають В. Різун та Т. Скотникова, завжди домінували історичні праці. Вони і нині становлять 40 % від загальної кількості дисертацій із журналістикознавства. Друга за обсягом частина досліджень – це роботи щодо пропагандистського та соціального впливу ЗМІ – 35 %. Приблизно по 10 % від загальної кількості становлять праці, з аналізу мови преси та мовної політики, а також творчої майстерності окремих визначних журналістів і публіцистів. Решта праць висвітлює тематику становлення та формування особистості журналіста, аналізує проблеми забезпечення свободи слова, взаємини журналістики з інститутами влади і громадянським суспільством, досліджує аудиторії друкованих та електронних ЗМІ тощо [2, 95–96].

Детальніше розглянемо здобутки науковців на деяких з основних напрямів журналістикознавчого пошуку, яким у 2000-х роках було приділено найбільше уваги.

Тему теорії і практики журналістики, основ журналістської майстерності і далі розробляють кілька провідних журналістикознавців України. Професор В. Здоровега, підготувавши концептуально значимі тексти лекцій зі «Вступу до журналістики» (випущені друком у 1994 та 1998 рр.), узявся за створення підручника «Теорія і методика журналістської творчості», який було видано за життя автора у 2001 та у 2004 рр. Як стверджує професор І. Лубкович, то був перший в Україні та один із перших у постсоціалістичних країнах підручник, присвячений теорії та методиці літературної праці в журналістиці, побудований на засадах загальнолюдських, демократичних цінностей [3].

Розмірковуючи про специфічність журналістської праці, В. Здоровега наголошує, що це «своєрідний спосіб сприйняття світу, спосіб бачення реальності, спосіб мислення і свідомості, спосіб існування й усвідомлення себе в неспокійному житті» [4, 131].

Названі праці вченого, його численні наукові та публіцистичні статті є дуже цінними в науці про журналістику і місце журналіста у суспільно-політичному житті, за ними навчаються студенти всіх факультетів і відділень журналістики в українських університетах.

У 2000 р. виходить робота професора В. Шкляра у співавторстві з О. Гриценко та Г. Кривошеєю «Основи теорії журналістської діяльності».

Харківський дослідник професор І. Михайлин створює підручник «Основи журналістики», який побачив світ у 2002 році (на сьогодні вийшло з допрацюваннями та доповненнями п'ять його видань).

Директор Інституту журналістики професор В. Різун у відповідь на актуальні запити навчального процесу в 2004 році видав «Основи журналістики у відповідях та заувагах».

Активно долучилися до розроблення зазначеної теми і такі авторитетні журналістикознавці, як Ю. Шаповал, А. Чічановський, О. Глушко, В. Владимиров, І. Паримський, М. Василенко, М. Присяжний та ін.

Розробці методологічних основ дослідження журналістикознавства, застосуванню наукових методів у журналістиці присвячено праці інших вчених.

У навчальному посібнику В. Різун та Т. Скотникової «Методи наукових досліджень у журналістикознавстві» (2005 і 2008 рр.) дано класифікацію і стисло характеристику методів наукових досліджень, використовуваних у різних науках і доцільно застосовуваних у журналістикознавчих роботах: описові методи, аналіз документів, спостереження, опитування (інтерв'ю, анкетне опитування, експертне опитування), експеримент. Виявлено критерії ефективності реклами і PR-кампаній.

У серії статей В. Різун та Т. Скотникова розглядають питання моніторингу та моделювання як дієвих методів наукового дослідження.

Актуальність використання в українських журналістикознавчих дослідженнях філософських методів, зокрема принципів, категорій і законів діалектики, аналізує М. Хилько. Науковець зазначає: «Вивчення преси вимагає об'єднання зусиль філософських, історичних, лінгвістичних і літературознавчих дисциплін та використання їх методів. Збагачення методології, союз із суміжними науками, синтез їх методів – генеральна лінія сучасної науки» [5, 172]. Усі філософські, загальнонаукові та спеціальні методи дослідження – в арсеналі українських журналістикознавців.

Використання соціологічного методу збирання інформації розглядає у своїй роботі професор І. Лубкович (2002 р.). Тему застосування методів дослідження як у наукових працях, так і в практичній журналістиці вивчає професор Ю. Шаповал (2002 р.). Про ознаки та дієвість публіцистичного методу як системи інформаційного відображення розповідає професор В. Буряк (2003 р.).

Питання журналістської етики – серед найпріоритетніших. Слідом за львівським науковцем О. Кузнецовою, котра впродовж 90-х років опублікувала декілька цікавих наукових розвідок, зокрема ґрунтовну монографію «Журналістська етика та етикет», цю тему почали глибоко розробляти київські дослідники С. Криворучко, Г. Хлестун, Я. Ширченко. Вийшло понад десять їхніх досліджень, у яких поняття професійної етики працівника мас-медіа розглядалися всебічно.

Основні моменти цієї проблеми проаналізувала професор Т. Приступенко у посібнику «Теорія журналістики: етичні та правові засади діяльності засобів масової інформації» (2004 р.). Вона звернула увагу саме на правові основи роботи журналістів та принципи їх професійної етики, визначила їх як два найважливіші регулятори журналістської діяльності. Авторка стверджує, що професійна етика працівників ЗМІ своєрідно використовує, поповнює, а не об'єднує журналістикознавство і загальну етику. А отже, науковець доводить, що журналістська професійна мораль проявляється у практиці втілення етичних норм журналістом під час виконання фахової роботи.

ґрунтовним дослідженням цієї теми є також робота В. Іванова та В. Сердюка «Журналістська етика» (2006 р.), у якій висвітлено сутність, норми, основні різновиди етики, проаналізовано особливості розвитку норм і правил журналістської етики в Україні, зокрема в період її новітньої історії. Автори сформулювали визначення поняття журналістської етики, його змістове наповнення, дослуховуючись до висновків учених, які аналізували цю проблематику раніше, зокрема В. Здровеги, О. Кузнецової, М. Недопитанського, В. Різуна, Т. Приступенко. У роботі повністю враховується загальнонаукове визначення сутності поняття етики (з позиції філософії), що вказує місце журналістської етики у системі функціонування суспільних ролей і моделей поведінки.

До проблеми журналістської етики вдаються також у своїх працях науковці В. Качкан, Б. Потятиник, Г. Олексенко та ін.

Різні аспекти вивчення історії української журналістики, як минувшини, так і новітніх проблем функціонування преси, життя і творчості відомих українських публіцистів, розглядалися на щорічних науково-практичних конференціях та у численних статтях, що друкувалися у збірниках Науково-дослідного центру періодики, фахових журналах Інституту журналістики та факультетів журналістики українських університетів.

Цілий пласт історичного матеріалу порушила у своїх працях один із провідних дослідників історії української преси професор Н. Сидренко. На початку 2000-х з-під її пера вийшло чимало робіт, присвячених абсолютно не дослідженій на той час темі таборової періодики першої половини ХХ століття: «Українська таборова періодика часів першої світової війни», «Преса інтернованих українців та цивільної еміграції», «Преса у таборах військовополонених, біженців після Другої світової війни (1945–1950)» (2000 р.), «Українська релігійна преса у таборах для переміщених осіб» (2001 р.), «Духовні настанови української преси на чужині» (2002 р.).

Львівський дослідник професор І. Крупський підготував два ґрунтовних видання: «Українська журналістика на західноукраїнських землях: державотворча функція, тематичні аспекти (1848–1919 рр.)» та «Українська журналістика Наддніпрянщини (II половина ХІХ ст. – 1920 р.): генезис, проблематика виступів, державотворча функція» (2001 р.).

Професор А. Бойко підготувала монографію «Преса православної церкви в Україні 1900–1917 рр. Культура. Суспільство. Мораль» (2002 р.). Серед її найвагоміших праць представлено тексти лекцій «Релігія в мас-медіа України» (2009 р.).

Низку серйозних досліджень з історії вітчизняної періодики зробив інший львівський науковець С. Кость. Ці роботи і стали основою підсумкового видання «Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст. у всеукраїнському контексті (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування» (2006 р.).

Корифей вітчизняного журналістикознавства професор М. Нечиталюк систематизував матеріали для двох томів хрестоматії української преси: «Преса Східної України 60-х років ХІХ ст.» і «Преса Галичини 60-х років ХІХ ст.», які вийшли у світ у 1999 та 2002 роках.

Упродовж усього десятиліття вельми плідно працював у цій темі професор І. Михайлин. Із його творчої майстерні вийшли такі

грунтовні дослідження, як: «Історія української журналістики XIX ст.» (2003 р.), «Історія української журналістики. Період становлення: від журналістики в Україні до української журналістики» (2005 р.), «Нарис історії журналістики Харківської губернії 1812–1917» (2007 р.), «Журналістика як всесвіт» (2008 р.).

На початку 2000-х років постала гостра потреба визначити **теоретичні та методичні засади вивчення масової комунікації**. Навчальну дисципліну «Теорія масової комунікації» починають викладати майже в усіх навчальних закладах, де готують журналістів. Крім того, в 2000 році Вчена рада КНУ імені Тараса Шевченка, запроваджуючи передовий зарубіжний досвід, затвердила наукову школу з журналістикознавства та теорії масової комунікації під керівництвом професора В. Різуна.

Коло розробки теорії масової комунікації заходились як київські науковці (В. Різун, В. Іванов, О. Гоян, О. Мелешенко, Т. Приступенко, К. Серажим, Б. Черняков, С. Квіт), так і львівські (О. Кузнецова, Б. Потятиник, О. Сербенська, М. Житарюк), а також запорізькі дослідники З. Партико, В. Буряк та інші.

Серед робіт даної тематики, виданих на початку десятиліття, помітною є книга В. Різуна «Маси» (2003 р.). У ній автор всебічно розглядає центральне питання масової комунікації психологічні маси як соціальний суб'єкт, маси у зв'язку з такими явищами масового спілкування, як журналістика, журналіст, засоби масового інформування та комунікації. «Маси залишаються масами, але їхня доля – і в руках журналістів, – підкреслює автор. – Ставлення до кожного члена маси як до розумної, свідомої свого «я», свого соціуму людини служитиме добрим намірам, настроям маси, підвищенню їх загальної і політичної культури... здатності її протистояти масифікації, маніпуляційним впливам, власне середовищу масової комунікації і залишатись індивідуумом» [6, 102].

У підручнику професора О. Кузнецової «Засоби масової комунікації» (2005 р.) йдеться про загальні принципи, форми, складники масової комунікації, одним з яких є засоби масової інформації, про їх методи роботи, роль у суспільному житті.

Дослідження професора С. Квіта «Масові комунікації» (2006 р.) зосереджується на аналізі функціонування цієї галузі із залученням найновішого зарубіжного та вітчизняного досвіду. Зокрема розглядаються різноманітні теорії масових комунікацій, методи медіа-досліджень. Найбільше уваги приділяється про-

фесії журналіста, українським медіа-реформам, журналістській освіті, глобалізаційним явищам.

Фундаментальна робота професора В. Різуна «Теорія масової комунікації» (2008 р.) – це перший в Україні підручник з названої тематики, в якому системно викладено теоретичні засади розуміння масового спілкування, технологію масового впливу та представлено основні наукові течії, принципи й підходи до вивчення масової комунікації. У роботі пояснюється, що таке масове спілкування як вид соціальної комунікації, як воно впливає на роботу будь-якого фахівця, зброєю якого є слово.

У 2010 році видруковано навчальний посібник професора В. Іванова «Основні теорії масової комунікації і журналістики». У ньому досліджуються основні теоретичні підходи до вивчення та детального пояснення процесу масової комунікації, багато уваги приділено основним моделям масової комунікації.

Для розвитку досліджень у сфері масового спілкування і формування наукової школи з журналістикознавства та теорії масової комунікації знаменним став 2006 рік. Постановою Кабінету Міністрів України визнано галузь суспільного спілкування, в тому числі й масового, окремим науковим напрямом, який отримав шифр 27 «соціальні комунікації».

Створено під керівництвом професора В. Різуна експертну раду з соціальних комунікацій, яка й координує усю роботу з навчання студентів за цим напрямом, підготовки науковців, організації проведення наукових досліджень із проблем масових та соціальних комунікацій.

Протягом першого десятиліття нинішнього століття учені підготували вагомий дослідження і з багатьох інших напрямів українського журналістикознавства, зокрема з проблеми взаємостосунків ЗМІ, влади і суспільства (Г. Почепцов, В. Різун, В. Іванов, Т. Приступенко, О. Гриценко, М. Житарюк), з різноманітних питань функціонування у ЗМІ української мови (О. Пономарів, А. Мамалига, Н. Шумарова, К. Серажим, І. Крупський, А. Капелюшний, О. Сербенська, М. Яцимірська, В. Яременко), з теорії і практики міжнародної журналістики (О. Мелешенко, В. Шкляр, О. Гриценко, А. Чічановський, М. Житарюк, О. Гресько, Т. Хоменко, Т. Лильо), з проблем публіцистичної творчості (В. Шкляр, О. Мелешенко, О. Кузнецова, Й. Лось, М. Титаренко), з питань телебачення і радіомовлення (О. Гоян, В. Гоян, В. Лизанчук, О. Зерницька, Н. Гу-

сак), з реклами і публік рилейшнз (Г. Почепцов, І. Слісаренко, В. Білоус, В. Королько, Т. Смирнова, С. Соловйов), з питань теорії і практики редакційно-видавничої справи (М. Тимошик, Н. Зелінська, К. Серажим) та ін. Ці дослідження також потребують детального розгляду.

1. Михайлин І. Л. Основи журналістики [Електронний ресурс] / І. Л. Михайлин. – URL: <http://pidruchniki.ws/10561127/zhurnalistika>.

2. Різун В. В. Методи наукових досліджень у журналістикознавстві : навч. посіб. / В. В. Різун,

Т. В. Скотникова. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2005. – 104 с.

3. Лубкович І. Діалогія про медіа-світ і людину в ньому // Телекритика. – 2005. – № 1–2.

4. Здоровега В. Про журналістику і журналістів: статті, есе, виступи, діалоги / В. Здоровега. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 133 с.

5. Хилько М. М. Методологічні основи дослідження журналістикознавства // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Філологічні проблеми гуманітарних наук. – 2008–2009. – № 14–15.

6. Різун В. В. Маси : тексти лекцій / В. В. Різун. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. – 118 с.

Подано до редакції 30. 01. 2012 р.

Trachuk Tetyana. The development of the Ukrainian journalistic studies during the 2000s.

The article distinguishes the features of the development of the Ukrainian journalistic studies during the 2000s.

Keywords: journalistic studies, development, theory and history of journalism, mass media.

Трачук Т. А. Общий взгляд на развитие украинского журналистиковедения на протяжении 2000-х годов.

В статье определены особенности и основные направления развития исследований в сфере украинского журналистиковедения на протяжении первого десятилетия XXI века.

Ключевые слова: журналистиковедение, исследование, развитие, теория и история журналистики, масс-медиа.

